

**การพัฒนาชุดกิจกรรมการเรียนรู้  
เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย**  
**DEVELOPMENT OF LEARNING ACTIVITY TO STRENGTHEN THE CITIZENSHIP  
CHARACTERISTICS IN A DEMOCRACY**

Received: June 14, 2021

Revised: July 5, 2021

Accepted: July 15, 2021

ณัฐธิดา ดวงแก้ว<sup>1\*</sup>

Nuttida Doungkeaw<sup>1\*</sup>

<sup>\*</sup>Corresponding Author, E-mail: Ning141414@gmail.com

## บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยในสถานศึกษา 2) เพื่อพัฒนาชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียน และ 3) เพื่อศึกษาผลการใช้ชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 - 6 โรงเรียนบ้านไร่ อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 40 คน และครูผู้สอนระดับประถมศึกษา จำนวน 40 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วย 1) แบบสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยในสถานศึกษา 2) ชุดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย 3) แบบวัดคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของผู้เรียน วิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ โดยการหาค่าเฉลี่ย (X) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD) และ t-test dependent

## ผลการวิจัยพบว่า

1. ความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.18 ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 0.66 ซึ่งด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีค่าเฉลี่ยสูงสุดเท่ากับ 3.53 อยู่ในระดับ มากที่สุด
2. ผลการพัฒนาชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียน ประกอบไปด้วยทั้งหมด 6 หน่วยการเรียนรู้ คือ หน่วยที่ 1 พลเมืองรักษาสีเสื้อแดง หน่วยที่ 2 พลเมืองรู้ทันสื่อ หน่วยที่ 3 พลเมืองมีคุณธรรม จริยธรรม หน่วยที่ 4 พลเมืองเคารพกฎหมาย หน่วยที่ 5 พลเมือง

<sup>1</sup>อาจารย์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

อาสาสมัครสาธารณสุข และหน่วยที่ 6 พลเมืองรู้สิทธิและหน้าที่ โดยแต่ละหน่วยใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้ หน่วยละ 3 ชั่วโมง รวมทั้งหมด 18 ชั่วโมง

3. ผลการใช้ชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 - 6 โรงเรียนบ้านไร่ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย มีค่าเฉลี่ย ( $\bar{X}$ ) เท่ากับ 2.56 อยู่ในระดับดี และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD) เท่ากับ 0.27 ซึ่งสูงกว่าก่อนทำการจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .05

**คำสำคัญ:** ชุดกิจกรรมการเรียนรู้ พลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย

## Abstract

This research aimed to 1) study the opinions of teachers on the development of democratic citizenship characteristics in educational institutions. 2) develop a set of learning activities in enhancing democratic citizenship characteristics and 3) study the results of using learning activities to enhance democratic citizenship characteristics of prathom sukka 3 - 6 students at Ban Rai School, Chiang Saen District, Chiang Rai. The sample used for this research were 40 prathom sukka 3 - 6 students and 40 primary school teachers at Ban Rai School, Chiang Saen District Chiang Rai. The instrument used in this study was composed of a survey of teachers' opinions on the development of democratic citizenship characteristics in educational institutions, the developed learning activity series and the assessment form of democratic citizenship characteristic of learners. The data were analyzed by using mean ( $\bar{X}$ ), standard deviation (SD) and t-test dependent analysis.

The research results were as follows:

1. The teachers' opinions on the development of learners' democratic characteristics as a whole was 3.18, with the standard deviation of 0.66. In terms of environmental conservation, the average value was 3.53, categorized as the highest level.

2. The developed learning activity package for enhancing student Democratic Citizenship Characteristics consisted of 6 units; Unit 1 Citizen role in conservation of the environment, Unit 2 Citizen cognitive awareness of media and news, Unit 3 Citizen morality, Unit 4 Citizen respect for the law, Unit 5 Citizen = public awareness and Unit 6 Citizens awareness of rights and duties. Each unit took a learning time of 3 hours, 18 hours in total.

3. The effect of using a learning activity package in enhancing Democratic Citizenship Characteristics of prathom sukka 3-6 students at Ban Rai School Chiang Saen District Chiang Rai Province had an average ( $\bar{X}$ ) equal to 2.56, categorized as a good level, with a standard deviation (SD) of 0.27. The result was statistically higher than before using learning activities at a level of .05 significances.

**Keywords:** Characteristics of a good citizen, Democratic society

## บทนำ

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของสังคม ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การแลกเปลี่ยนข่าวสาร การแพร่กระจายข่าวสารอย่างรวดเร็วส่งผลต่อพฤติกรรมของเยาวชน กลุ่มนักเรียนนักศึกษาไม่ว่าจะเป็นแนวคิด ค่านิยม วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปจนนำไปสู่พฤติกรรมที่พบเห็นได้มากขึ้นในสังคมไทย เช่น การขาดระเบียบวินัย การไม่เคารพกฎหมาย การละเมิดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น ขาดสำนึกสาธารณะ ปัญหาเหล่านี้ถูกสั่งสม มากขึ้นเรื่อยๆ ความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยขาดหายไป ฉะนั้นคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองตาม วิถีประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่ระบบการศึกษาควรมีส่วนที่จะช่วยส่งเสริมให้กับผู้เรียนเป็นอย่างมาก สอดคล้องกับ ปริญา เทวานฤมิตรกุล (2555, หน้า 48-49) กล่าวถึงปัญหาของสังคมไทยด้านประชาธิปไตยของไทยที่คนใน สังคมขาดคุณลักษณะความเป็นพลเมืองจากการที่ประชาชนบางส่วนยังขาดจิตสำนึกความเป็นพลเมือง ประชาชน ไม่ยอมรับความแตกต่าง ความเห็นที่ต่างกัน นำไปสู่ความแตกแยกและการใช้สิทธิเสรีภาพตามใจชอบ โดย ไม่คำนึงถึงความรับผิดชอบต่อสังคม ดังนั้น การพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติและสังคม โลกนั้น เป็นการพัฒนาศักยภาพบุคคลให้มีคุณภาพและเป็นการส่งเสริมให้เยาวชนตระหนักในการเป็นพลเมืองที่ดี สิ่งเหล่านี้จะเป็นกลไกสำคัญที่จะช่วยพัฒนาประเทศสอดคล้องกับสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา (2557, หน้า 28) ที่กล่าวถึง “พลเมือง” ไว้ว่า พลเมืองในระบอบประชาธิปไตยแตกต่างจากพลเมืองของระบอบอื่นที่ ประชาชน เป็นเจ้าของอำนาจจึงกำหนดชีวิตตนเองได้ “ประชาชน” ในระบอบประชาธิปไตยจึงแตกต่างหลากหลายได้ เมื่อแตก ต่างหลากหลายได้จึงต้องเคารพซึ่งกันและกัน และใช้กติกาในการแก้ปัญหา จึงจะสามารถอยู่ร่วมกันและปกครอง กันตามวิถีทางประชาธิปไตยได้ ซึ่งหากคนในสังคมมีความรู้ ความเข้าใจในหลักการของการเป็นพลเมืองดี แล้วก็จะ นำมาซึ่งการปฏิบัติตามวิถีประชาธิปไตยได้อย่างถูกต้องก่อให้เกิดผลที่ตามมาคือ (1) เป็นผู้ที่สามารถทำงานร่วม กับผู้อื่นได้ และมีความรับผิดชอบต่อตนเองและผู้อื่น (2) เป็นผู้ที่มีความสามารถที่จะเข้าใจ ยอมรับและอดทนต่อ ความแตกต่างทางวัฒนธรรม (3) เป็นผู้ที่มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผลและเป็นระบบ (4) เป็นผู้ที่ เต็มใจที่จะเปลี่ยนการใช้ชีวิตและอุปนิสัยการบริโภค เพื่อรักษาสังแวดล้อม (ทิพย์พาพร ตันติสุนทร, 2554, หน้า 42) นอกจากนี้การเป็นพลเมืองที่ปฏิบัติตามวิถีประชาธิปไตยจะช่วยลดปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยและพลเมือง เหล่านั้น จะเป็นส่วนหนึ่งในการร่วมกันแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างสันติวิธีอีกด้วยสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่าความ เป็น “พลเมือง” นับเป็นรากฐานที่สำคัญของประชาธิปไตย ถ้าประชาชนในสังคมใดมีความเป็นพลเมือง สังคมนั้นก็ จะเป็นสังคมพลเมือง (civil society) กล่าวคือ เป็นสังคมที่พลเมืองเอาใจใส่ต่อความเป็นไปและมีส่วนร่วมในการแก้ ปัญหาของชุมชน สังคมตลอดจนปัญหาระดับประเทศ (ปริญา เทวานฤมิตรกุล, 2556, หน้า 16) เพื่อให้เป็นไปตาม จุดมุ่งหมายดังกล่าวการสร้างความเป็นพลเมืองควรเริ่มจากระบบการศึกษา ครูจะต้องมีการเตรียมความพร้อมให้กับ ผู้เรียนสำหรับการที่เป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยที่ดีโดยการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นการพัฒนาทักษะการ คิดวิเคราะห์ การคิดการแก้ปัญหา การสังเคราะห์องค์ความรู้สามารถนำความรู้ไปใช้ได้ในชีวิตประจำวัน เพื่อที่จะ สามารถปรับตัวให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคม วัฒนธรรมและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วได้

การนำชุดกิจกรรมการเรียนรู้มาใช้ในการจัดประสบการณ์ให้กับนักเรียน จะช่วยส่งเสริมคุณลักษณะความเป็น พลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย ผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนแสดงศักยภาพการเรียนรู้ได้อย่างเต็ม

ที่ผ่านการแสดงวิสัยทัศน์ การแสดงความคิดเห็นด้วยมีเหตุผล เปิดใจรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น มีความสามารถในการทำงานร่วมกับผู้อื่น ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ช่วยส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตยให้กับผู้เรียนสอดคล้องกับบุญเกื้อ คอระหาเวช (2542, หน้า 7-8) กล่าวถึง ประโยชน์ของการใช้ชุดกิจกรรมจะช่วยสร้างความสนใจของผู้เรียนต่อสิ่งที่กำลังศึกษา เพราะชุดกิจกรรมเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ด้วยตนเอง เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงความคิดเห็น ฝึกการตัดสินใจ แสวงหาความรู้ด้วยตนเอง มีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการเรียนของผู้เรียนเพราะสื่อประสม (Multi Media) ที่ได้จัดไว้ในระบบเป็นการแปรเปลี่ยนกิจกรรมและช่วยรักษาระดับความสนใจของผู้เรียนอยู่ตลอดเวลา โดยการชุดกิจกรรมการเรียนรู้ที่จะช่วยพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนให้มีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามประชาธิปไตยนั้นจะต้องมีกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย ไม่ยึดติดกับวิธีการสอนใดการสอนหนึ่งดังที่สุคนธ์ สิ้นธพานนท์ (2552, หน้า16) ได้กล่าวถึง การสร้างชุดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ใช้ในการส่งเสริมพัฒนาผู้เรียนโดยใช้กิจกรรมการเรียนรู้แบบผสม ซึ่งเป็นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลายไม่ว่าจะเป็นการสอนด้วยวิธีการบรรยายประกอบการใช้สื่อ การให้ผู้เรียนศึกษาความรู้ด้วยตนเองเป็นรายบุคคล และการให้ผู้เรียนศึกษาความรู้จากชุดกิจกรรมการเรียนรู้โดยใช้กิจกรรมกลุ่มเป็นต้น สอดคล้องกับสุนันทา สุนทรประเสริฐ (2547, หน้า 10-11) ที่กล่าวว่า การสร้างชุดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมและพัฒนาผู้เรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพจะต้องมีแนวคิดที่สำคัญคือ การพยายามจะเปลี่ยนแปลงการเรียนการสอนจากที่เคยยึดครูเป็นศูนย์กลางหรือเป็นแหล่งเรียนรู้มาเป็นการจัดประสบการณ์ให้ผู้เรียนได้เรียนโดยใช้แหล่งความรู้จากสื่อต่างๆ ในรูปของชุดกิจกรรม ซึ่งส่วนใหญ่ผู้เรียนจะศึกษาด้วยตนเองโดยมีครูคอยแนะแนวการเรียนรู้ให้ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของอุไรวรรณ ใจคำปัน เรื่องการใช้ชุดกิจกรรมด้านคุณธรรม จริยธรรม เพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองดีของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนชุมชนบ้านแม่ฮาว จังหวัดลำปาง พบว่าหลังจากจัดการเรียนรู้โดยใช้ชุดกิจกรรมด้านคุณธรรม จริยธรรม นักเรียนมีความเป็นพลเมืองดีอยู่ในระดับดี ทั้งนี้เนื่องมาจากการใช้ชุดกิจกรรมมีกระบวนการเรียนที่เน้นกิจกรรมการเรียนการสอนที่หลากหลายและนำเสนอเรื่องราวในรูปแบบต่างๆ ที่น่าสนใจโดยให้นักเรียนวิเคราะห์จากปัญหา ผู้เรียนเปิดโอกาสให้ผู้เรียนทุกคนได้มีโอกาสแสดงเหตุผลของตนเอง ฟังเหตุผลจากสมาชิกในกลุ่มเมื่อพบข้อขัดแย้ง จึงช่วยกันใช้หลักการหรือเหตุผลที่เหมาะสม ตัดสินปัญหาเป็นข้อสรุปของกลุ่มนำไปเผยแพร่แลกเปลี่ยนเหตุผลกับกลุ่มอื่น แล้วสรุปเป็นหลักปฏิบัติสำหรับตนเองจากผลการวิจัยข้างต้นการใช้ชุดกิจกรรมสามารถพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีของนักเรียนได้ซึ่งเป็นส่งเสริมให้นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการเรียนรู้ด้วยตนเองเป็นไปตามจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยได้เห็นถึงความสำคัญของการใช้ชุดกิจกรรมการเรียนรู้มาใช้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียนเพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถปฏิบัติตนให้เป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยได้อย่างถูกต้อง และเกิดการพัฒนาองค์ความรู้ สามารถคิดได้ วิเคราะห์เป็น นำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันได้ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้เหล่านี้จะทำให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยที่สูงขึ้นและจะเป็นแรงเสริมในการเสริมสร้างคุณภาพของผู้เรียนไปสู่การพัฒนาสังคมประชาธิปไตยของไทยที่ยั่งยืนในอนาคตต่อไป

## วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยในสถานศึกษา
2. เพื่อพัฒนาชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3- 6 โรงเรียนบ้านไร่ อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์
3. เพื่อศึกษาผลการใช้ชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3- 6 โรงเรียนบ้านไร่ อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์

## ขอบเขตการวิจัย

### ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

#### ประชากร

- ประชากรที่ใช้ในการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยในสถานศึกษา ได้แก่ ครูผู้สอนระดับประถมศึกษาสังกัดเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา กาฬสินธุ์ เขต 3 อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์
- ประชากรที่ใช้สำหรับศึกษาผลการใช้ชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย ได้แก่ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 - 6 โรงเรียนบ้านไร่ อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ ทั้งหมด 4 ห้องเรียน จำนวน 53 คน ที่กำลังศึกษาอยู่ในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2563

#### กลุ่มตัวอย่าง

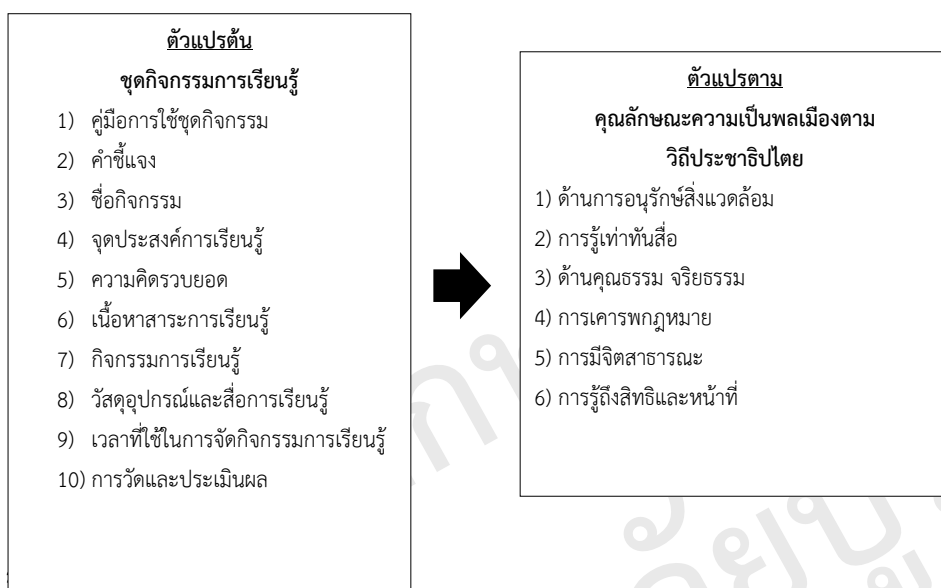
- กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการสำรวจข้อมูล ได้แก่ ครูผู้สอนระดับประถมศึกษาจำนวน 40 คน สังกัดเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษา กาฬสินธุ์ เขต 3 อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้มาโดยวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยเลือกโรงเรียนที่เป็นเครือข่ายฝึกประสบการณ์วิชาชีพครู มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์
- กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการทดลองใช้ชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย ได้แก่ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 - 6 โรงเรียนบ้านไร่ อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ จำนวน 40 คน ซึ่งกำลังศึกษาอยู่ในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2563 ได้มาโดยวิธีการเลือกตัวอย่างแบบโควตา (Quota Sampling) โดยเปิดโอกาสให้นักเรียนที่สนใจเข้าร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยลงชื่อสมัครเข้าร่วมกิจกรรมชั้นปีละ 10 คน

### ขอบเขตด้านเนื้อหา

จากผลสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการของครูในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยในสถานศึกษาสามารถนำมาพัฒนาชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียนโดยประกอบไปด้วยสาระการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การรู้เท่าทันสื่อทันข่าวเหตุการณ์บ้านเมือง การปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม กฎหมายเบื้องต้น จิตอาสาและจิตสาธารณะ และสิทธิและหน้าที่ของพลเมือง

## กรอบแนวคิด

จากการศึกษาทฤษฎี เอกสารและตำรา ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเพื่อเป็นกรอบแนวคิดในการจัดทำชุดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย โดยสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับองค์ประกอบของชุดกิจกรรมการเรียนรู้ของวรรณทิพา รอดแรงคำ และพิมพ์นธ์ เดชะคุปต์ (2542, หน้า 15) และสุนันทา สุนทรประเสริฐ (2547, หน้า 17-18) และศึกษาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย (ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, 2555, หน้า 35 วลัย พานิช, 2542, หน้า 226-235 และวิชัย ภูโยธิน และคณะ, 2551, หน้า 26) สามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยได้ดังนี้



## วิธีดำเนินการวิจัย

**ระยะเวลาที่ใช้ในการเก็บข้อมูล :** การทดลองในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2563 โดยใช้เวลาในการทดลองจำนวน 3 สัปดาห์ สัปดาห์ละ 6 ชั่วโมง รวม 18 ชั่วโมง

### ตัวแปร

- ตัวแปรต้น : ชุดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย
- ตัวแปรตาม : คุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย

### เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

- 1) แบบสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยในสถานศึกษา
- 2) ชุดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย
- 3) แบบวัดคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยสำหรับนักเรียน



## การดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยดำเนินการในลักษณะของการวิจัยและพัฒนาโดยมีขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

### กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการทดลอง: นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 - 6 โรงเรียนบ้านไร่ อำเภอยางตลาด จังหวัดอุดรธานี จำนวน 40 คนที่กำลังศึกษาอยู่ในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2563 ได้มาโดยวิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบโควตา (quota sampling) โดยเป็นนักเรียนที่มีความสนใจเข้าร่วมเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการสำรวจข้อมูล: ครูผู้สอนระดับประถมศึกษาสังกัดเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาอุดรธานี เขต 3 อำเภอยางตลาด จังหวัดอุดรธานี จำนวน 40 คน ได้มาโดยวิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

## การสร้างและตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. การสร้างแบบสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยในสถานศึกษามีขั้นตอนการสร้างดังนี้

1.1 ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยโดย เพื่อเป็นแนวทางในการสร้างแบบสอบถามเกี่ยวกับความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาผู้เรียนด้านคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย

1.2 นำข้อมูลมาวิเคราะห์เนื้อหาและสร้างแบบสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนเพื่อศึกษาแนวคิดในการพัฒนาผู้เรียนด้านคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยโดยแบ่งเป็น 2 ตอน คือ ตอนที่ 1 แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม ตอนที่ 2 ส่วนของข้อคำถามเกี่ยวกับคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของผู้เรียนที่ครูผู้สอนต้องการให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนา แบ่งเป็น 10 ด้าน ด้านละ 4 ข้อรวมทั้งหมดจำนวน 40 ข้อดังนี้ 1) ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม 2) การมีส่วนร่วมทางการเมือง 3) การรู้เท่าทันสื่อ 4) ด้านคุณธรรมจริยธรรม 5) หลักการประชาธิปไตยและการใช้หลักเหตุผล 6) การสร้างความสามัคคี 7) การเคารพกฎหมาย 8) หลักการยอมรับในเสียงข้างมาก 9) การรู้ถึงสิทธิและหน้าที่ 10) การมีจิตสาธารณะ

1.3 นำแบบสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาผู้เรียนด้านคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยไปให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน ทำการพิจารณาความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาและสอดคล้องของแบบสอบถาม (Index of Congruency: IOC) พบว่าข้อคำถามของแบบสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอน มีค่า IOC ระหว่าง 0.67-1.00 มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 0.87

1.4 ทำการปรับปรุง แก้ไขแบบสำรวจความคิดเห็นตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ จากนั้นนำแบบสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนเพื่อพัฒนาผู้เรียนด้านคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยไปทดลองใช้ (Try Out) กับครู จำนวน 30 คน แล้วนำมาหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ของเครื่องมือโดยใช้สูตรสัมประสิทธิ์แอลฟา (Alpha Coefficient) ตามวิธีการของ (Cronbach 1990 อ้างถึงใน พวงรัตน์ ทวีรัตน์, 2540, หน้า 125-126) ได้ค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.78

1.5 ดำเนินการสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอน จำนวน 40 คน แล้วนำข้อมูลจากการสำรวจมาทำการวิเคราะห์ สรุปผลจากการสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนเพื่อนำไปกำหนดประเด็นในการจัดการเรียนรู้

2. การสร้างชุดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยโดยมีขั้นตอนการสร้างดังนี้

2.1 ศึกษาเอกสาร ตำรา วารสาร บทความและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างชุดกิจกรรมการเรียนรู้และแนวทางการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของผู้เรียนเพื่อเป็นแนวทางในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ให้กับผู้เรียน

2.2 จัดกลุ่มสนทนา (Focus group) กับอาจารย์ ครูผู้สอน และบุคลากรทางการศึกษาเพื่อจัดทำชุดกิจกรรมการเรียนรู้โดยนำข้อมูลที่ได้จากการสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนมากำหนดโครงสร้างในส่วนเนื้อหาสาระการเรียนรู้ ซึ่งชุดกิจกรรมการเรียนรู้มีทั้งหมด 6 หน่วยการเรียนรู้ คือ หน่วยที่ 1 พลเมืองรักษาสีเสื้อแดง หน่วยที่ 2 พลเมืองรู้ทันสื่อ รู้เท่าทันข่าว หน่วยที่ 3 พลเมืองมีคุณธรรม จริยธรรม หน่วยที่ 4 พลเมืองเคารพกฎหมาย หน่วยที่ 5 พลเมืองอาสา มีจิตสาธารณะ และหน่วยที่ 6 พลเมืองรู้สิทธิและหน้าที่ โดยแต่ละหน่วยใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้หน่วยละ 3 ชั่วโมง รวมทั้งหมด 18 ชั่วโมง ซึ่งองค์ประกอบของชุดกิจกรรมการเรียนรู้ประกอบไปด้วย ชื่อกิจกรรม คำชี้แจง ความมุ่งหมายและความสำคัญ จุดมุ่งหมายการเรียนรู้ สาระการเรียนรู้ สื่อการเรียนรู้ เวลาขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม และการวัดและประเมินผล

2.3 นำชุดกิจกรรมการเรียนรู้ให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 ท่าน ทำการพิจารณาความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) แล้วหาค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Item Objective Congruence: IOC) โดยค่าดัชนีความสอดคล้องของชุดกิจกรรมการเรียนรู้อยู่ระหว่าง 0.67-1.00 มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 0.87

2.4 ทำการปรับปรุง แก้ไขชุดกิจกรรมการเรียนรู้ตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ

2.5 นำแบบชุดกิจกรรมการเรียนรู้ไปทดลองใช้ (Try Out) กับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-6 โรงเรียนบ้านป่าสักไก่ จำนวน 40 คน หลังจากนั้นทำการปรับปรุงแก้ไขชุดกิจกรรมการเรียนรู้ให้มีความเหมาะสมและมีประสิทธิภาพมากขึ้นเพื่อนำไปใช้พัฒนาผู้เรียนต่อไป

3. การสร้างแบบวัดคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของผู้เรียนมีขั้นตอนดังนี้

3.1 ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างแบบวัดคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย แล้วรวบรวมมาเป็นกรอบในการสร้างแบบวัดคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยสำหรับผู้เรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-6

3.2 สังเคราะห์เนื้อหาและประเด็นสำคัญที่จะใช้ในการประเมินคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของผู้เรียนโดยประเมินทั้งหมด 6 ด้านดังนี้ 1) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม 2) การรู้ทันสื่อ รู้เท่าทันข่าว 3) ด้านการมีคุณธรรม จริยธรรม 4) การเคารพกฎหมาย 5) การมีจิตสาธารณะ 6) การรู้ถึงสิทธิและหน้าที่ โดยมีจำนวนข้อคำถามทั้งหมดด้านละ 5 ประเด็น รวมทั้งหมด 30 ข้อ โดยกำหนดข้อคำถามแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) ที่ผู้ตอบแสดงความคิดเห็น 3 ระดับ โดยมีเกณฑ์การให้คะแนน ดังนี้

3 คะแนน หมายถึง มีความคิดเห็นว่าคุณสามารถปฏิบัติได้ด้วยตนเองและเป็นแบบอย่างให้ผู้อื่น

2 คะแนน หมายถึง มีความคิดเห็นว่าคุณสามารถปฏิบัติได้ด้วยตนเอง

1 คะแนน หมายถึง มีความคิดเห็นว่าคุณสามารถปฏิบัติได้ก็ต่อเมื่อมีผู้บอกหรือสั่งเท่านั้น



3.3 ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 3 ท่าน ทำการพิจารณาความความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาและสอดคล้อง (index of congruency: IOC) ของแบบวัดคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของผู้เรียนโดย ซึ่งค่า IOC อยู่ระหว่าง 0.67-1.00 ค่าเฉลี่ยเท่ากับ 0.9 แล้วทำการปรับปรุง แก้ไขข้อคำถามตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ

3.4 นำแบบวัดคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของผู้เรียนไปทดลองใช้ (Try Out) กับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-6 โรงเรียนบ้านป่าสักไก่ จำนวน 40 คน แล้วนำผลการทดลอง (Try Out) มาวิเคราะห์หาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) QW โดยใช้สูตรสัมประสิทธิ์แอลฟา (Alpha Coefficient) ตามวิธีการของ Cronbach (1990 อ้างถึงใน พวงรัตน์ ทวีรัตน์, 2540, หน้า 125-126) พบว่า แบบวัดคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของผู้เรียนมีค่าความเชื่อมั่นเท่ากับ 0.72

## การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยทำการการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยมีขั้นตอนในการดำเนินการดังนี้

1. ทำการสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนระดับประถมศึกษาสังกัดเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาเชียงราย เขต 3 อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย จำนวน 40 คน ในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของผู้เรียน

2. นำผลการสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยมาสังเคราะห์และออกแบบในส่วนเนื้อหาและสาระการเรียนรู้ของชุดกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยสำหรับผู้เรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-6

3. ทำการประเมินคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของผู้เรียนก่อนทำการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผู้สอนดำเนินการจัดกิจกรรมเรียนรู้กับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-6 โรงเรียนบ้านไร่ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย จำนวน 40 คน โดยใช้ชุดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย ทั้งหมดจำนวน 6 หน่วยการเรียนรู้ รวม 18 ชั่วโมง จากนั้นจึงทำการประเมินผู้เรียนหลังการจัดกิจกรรมการเรียนรู้อีกครั้ง

4. นำผลการประเมินคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของผู้เรียนทั้งก่อนและหลังจัดกิจกรรมการเรียนรู้มาวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติโดยหาค่าเฉลี่ย ( $\bar{X}$ ) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD) และ t-test dependent

## การวิเคราะห์ข้อมูล

1. วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าเฉลี่ย ( $\bar{X}$ ) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD) ของความคิดเห็นครูผู้สอนเกี่ยวกับความคิดเห็นในการพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยในสถานศึกษา

2. วิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าเฉลี่ย ( $\bar{X}$ ) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD) และ t-test dependent ของแบบวัดคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียน

## ผลการวิจัย

จากการวิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยการพัฒนาชุดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยได้ดังนี้

ตอนที่ 1 ผลสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย จำนวน 40 คน ดังตารางที่ 1 ดังนี้

**ตารางที่ 1** ค่าเฉลี่ย ( $\bar{X}$ ) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD) จากการสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย (n=40)

ความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาคุณลักษณะ ความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย	$\bar{X}$	SD	ระดับคุณภาพ
ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	3.53	0.61	มากที่สุด
การมีส่วนร่วมทางการเมือง	2.92	0.67	มาก
การรู้เท่าทันสื่อ	3.24	0.65	มาก
ด้านคุณธรรม จริยธรรม	3.50	0.64	มากที่สุด
หลักการประเมินและเลือกใช้หลักเหตุผล	2.88	0.60	มาก
การสร้างความสามัคคี ความสามัคคี	2.99	0.70	มาก
การเคารพกฎหมาย	3.21	0.73	มาก
หลักการยอมรับในเสียงข้างมาก	3.03	0.68	มาก
การรู้ถึงสิทธิและหน้าที่	3.07	0.71	มาก
การมีจิตสาธารณะ	3.51	0.63	มากที่สุด
<b>รวม</b>	<b>3.18</b>	<b>0.66</b>	<b>มาก</b>

จากตารางที่ 1 พบว่าความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยโดยรวมมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.18 ระดับมาก ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานเท่ากับ 0.66 ซึ่งด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีค่าเฉลี่ยสูงสุดเท่ากับ 3.53 ลำดับที่ 2 การมีจิตสาธารณะ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.51 ลำดับที่ 3 ด้านคุณธรรม จริยธรรมมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.50 ลำดับที่ 4 การรู้เท่าทันสื่อ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.24 ลำดับที่ 5 การเคารพกฎหมายมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.21 ลำดับที่ 6 การรู้ถึงสิทธิและหน้าที่มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.07 ลำดับที่ 7 หลักการยอมรับในเสียงข้างมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.03 ลำดับที่ 8 การสร้างความสามัคคี ความสามัคคีมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.99 ลำดับที่ 9 การมีส่วนร่วมทางการเมืองมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.92 และลำดับที่ 10 หลักการประเมินและเลือกใช้หลักเหตุผล มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.88 ซึ่งผลการสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดลำดับที่ 1 – 6 ผู้วิจัยนำประเด็นที่ได้ไปวิเคราะห์และกำหนดเนื้อหาสาระการเรียนรู้เพื่อใช้ในการจัดทำชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของผู้เรียน

**ตอนที่ 2** ผลการพัฒนาชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 - 6 โรงเรียนบ้านไร่ อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย พบว่าค่าดัชนีความสอดคล้อง (Index of Item-Objective Congruence: IOC) ของชุดกิจกรรมการเรียนรู้ อยู่ระหว่าง

0.67-1.00 มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 0.87 ซึ่งชุดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ได้พัฒนาขึ้นมีเนื้อหาสอดคล้องกันทั้งฉบับสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาผู้เรียนได้

ชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยสำหรับผู้เรียน โดยองค์ประกอบไปด้วยของชุดกิจกรรมการเรียนรู้ประกอบไปด้วย คู่มือการใช้ชุดกิจกรรม คำชี้แจง ชื่อกิจกรรม จุดประสงค์การเรียนรู้ ความคิดรวบยอด เนื้อหาสาระการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ วัสดุอุปกรณ์และสื่อการเรียนรู้ เวลาที่ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การวัดและประเมินผล ซึ่งชุดกิจกรรมการเรียนรู้มีทั้งหมด 6 หน่วยการเรียนรู้ คือ หน่วยที่ 1 พลเมืองรักษาสีสิ่งแวดล้อม หน่วยที่ 2 พลเมืองรู้ทันสื่อ รู้เท่าทันข่าว หน่วยที่ 3 พลเมืองดีมีคุณธรรม จริยธรรม หน่วยที่ 4 พลเมืองเคารพกฎหมาย หน่วยที่ 5 พลเมืองอาสา มีจิตสาธารณะ และหน่วยที่ 6 พลเมืองรู้สิทธิและหน้าที่ โดยแต่ละหน่วยใช้ระยะเวลาในการเรียนรู้หน่วยละ 3 ชั่วโมง รวมทั้งหมด 18 ชั่วโมง

**ตอนที่ 3** ผลการใช้ชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-6 โรงเรียนบ้านไร่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย จำนวน 40 คน มีรายละเอียดดังนี้

**ตารางที่ 2** ค่าเฉลี่ย ( $\bar{X}$ ) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD) คุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยหลังจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ( $n=40$ )

คุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย	การทดลอง	( $\bar{X}$ )	SD	t	p	ระดับคุณภาพ
1.การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	ก่อน	2.07	0.3	10.02	0.00	ปานกลางดี
	หลัง	2.52	0.2			
2.การรู้ทันสื่อ รู้เท่าทันข่าว	ก่อน	2.09	0.30	10.63	0.00	ปานกลางดี
	หลัง	2.62	0.20			
3.ด้านการมีคุณธรรมจริยธรรม	ก่อน	2.13	0.25	9.13	0.00	ปานกลางดี
	หลัง	2.49	0.50			
4.การเคารพกฎหมาย	ก่อน	2.10	0.26	11.26	0.00	ปานกลางดี
	หลัง	2.58	0.25			
5.การมีจิตสาธารณะ	ก่อน	1.95	0.26	7.99	0.00	ปานกลางดี
	หลัง	2.37	0.25			
6. การรู้ถึงสิทธิและหน้าที่	ก่อน	2.19	0.21	12.66	0.00	ปานกลางดี
	หลัง	2.75	0.24			
รวม	ก่อน	2.08	0.26	10.28	0.00	ปานกลางดี
	หลัง	2.56	0.27			

หมายเหตุ : \* $p < .05$

จากตารางที่ 2 ผลการใช้ชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-6 มีค่าเฉลี่ย ( $\bar{X}$ ) เท่ากับ 2.56 อยู่ในระดับดีและส่วนเบี่ยงเบน

มาตรฐาน (SD) เท่ากับ 0.27 เมื่อพิจารณาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียนในแต่ละด้านพบว่าด้านการรู้ถึงสิทธิ และหน้าที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดเท่ากับ 2.75 อยู่ในระดับดี รองลงมาด้านการรู้ทันสื่อ รู้เท่าทันข่าวมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.62 อยู่ในระดับดี ด้านการเคารพกฎหมายมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.58 อยู่ในระดับดี ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.52 อยู่ในระดับดี และด้านการมีคุณธรรม จริยธรรม มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.49 อยู่ในระดับดี ด้านการมีจิตสาธารณะมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.37 อยู่ในระดับดี ตามลำดับ ซึ่งนักเรียนมีผลคะแนนคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยหลังการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สูงกว่าก่อนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ( $\bar{X} = 2.08$ ,  $SD = 0.26$ ) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .05

## สรุปผลการวิจัย

ผลการสำรวจความคิดเห็นของครูผู้สอนในการพัฒนาผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยโดยรวมมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.18 อยู่ในระดับ มาก ซึ่งด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีค่าเฉลี่ยสูงสุดเท่ากับ 3.53 อยู่ในระดับ มากที่สุด

การพัฒนาชุดกิจกรรมการเรียนรู้มีประกอบไปด้วย คู่มือการใช้ชุดกิจกรรม คำชี้แจง ชื่อกิจกรรม จุดประสงค์การเรียนรู้ ความคิดรวบยอด เนื้อหาสาระการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ วัสดุอุปกรณ์และสื่อการเรียนรู้ เวลาที่ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การวัดและประเมินผล ซึ่งมีทั้งหมด 6 หน่วยการเรียนรู้ คือ หน่วยที่ 1 พลเมืองรักษาสีสิ่งแวดล้อม หน่วยที่ 2 พลเมืองรู้ทันสื่อ รู้เท่าทันข่าว หน่วยที่ 3 พลเมืองดี มีคุณธรรม จริยธรรม หน่วยที่ 4 พลเมืองเคารพกฎหมาย หน่วยที่ 5 พลเมืองอาสา มีจิตสาธารณะและหน่วยที่ 6 พลเมืองรู้สิทธิและหน้าที่ เวลาในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้หน่วยละ 3 ชั่วโมง รวม 18 ชั่วโมง

ผลการใช้ชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-6 มีค่าเฉลี่ย ( $\bar{X}$ ) เท่ากับ 2.61 อยู่ในระดับดี และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD) เท่ากับ 0.27 โดยด้านการรู้ถึงสิทธิและหน้าที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดเท่ากับ 2.75 อยู่ในระดับ ดี ซึ่งนักเรียนมีผลคะแนนคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยหลังการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สูงกว่าก่อนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ( $\bar{X} = 2.08$ ,  $SD = 0.26$ ) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .05

## อภิปรายผลการวิจัย

1. ความคิดเห็นของผู้สอนในการพัฒนาผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยที่ต้องการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยจะต้องประกอบไปด้วยด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การมีจิตสาธารณะ มีด้านคุณธรรม จริยธรรม การรู้เท่าทันสื่อ การเคารพกฎหมายและการรู้ถึงสิทธิและหน้าที่นั้นเป็นสิ่งที่พลเมืองทุกคนพึงมีเป็นคุณลักษณะพื้นฐานในการพัฒนาผู้เรียนนำไปสู่การเป็นพลเมืองที่ดีของสังคมโดยสอดคล้องกับขวัญฟ้า รังสิยานนท์ (2558, หน้า 10) ที่กล่าวถึงคุณลักษณะของพลเมืองดีที่ควรจะมี คือ พึ่งตนเองและรับผิดชอบตนเองได้ ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของระบบอุปถัมภ์ เคารพสิทธิผู้อื่น ไม่ใช้สิทธิเสรีภาพของตนไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคล เคารพความแตกต่างมีทักษะในการฟัง และยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างจากตนเอง เคารพกติกา เคารพกฎหมาย ใช้กติกาในการแก้ปัญหา และรับผิดชอบต่อสังคม

ตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม กระตือรือร้นที่จะรับผิดชอบและร่วมแก้ไขปัญหาสังคม โดยเริ่มต้นที่ตนเอง ซึ่งตรงกับแนวคิดของวิชัย ภูโยธิน และคณะ (2551, หน้า16) ที่กล่าวถึงคุณลักษณะพลเมืองที่ดีของประเทศชาติและสังคมโลกว่า ควรมีลักษณะที่สำคัญคือ การเคารพกฎหมายและปฏิบัติตามกฎระเบียบของผู้ที่มีความเป็นประชาธิปไตยนั้น จะต้องมีความเสียสละในเรื่องที่จำเป็นเพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวมมีส่วนร่วมในการป้องกัน แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม จริยธรรม และปฏิบัติตามหลักธรรม ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวเป็นสิ่งที่จะนำมาซึ่งการพัฒนา ผู้เรียนไปสู่การเป็นพลเมืองที่ดีสามารถปฏิบัติตนได้อย่างมีความรับผิดชอบต่อตนเอง สังคม ประเทศชาติและสังคมโลกแล้ว จะนำไปสู่การพัฒนาสังคมในทุกระดับที่จะพัฒนาหรือมีความเจริญก้าวหน้าไปพร้อมๆ กัน

2. การพัฒนาชุดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของ นักเรียนที่พัฒนาขึ้นเป็นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่สร้างเสริมคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยให้ เกิดขึ้นกับผู้เรียนผ่านกระบวนการเรียนการสอน โดยเน้นให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้ สามารถสร้างองค์ความรู้ ได้ด้วยตนเอง สร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลตลอดจนนำไปสู่การบูรณาการให้ผู้เรียนต่อยอดนำองค์ความรู้ไปประยุกต์ ใช้ในชีวิตประจำวันได้ รวมถึงการสร้างประโยชน์ต่อสังคมโดยรวม ซึ่งชุดกิจกรรมการเรียนรู้ประกอบไปด้วย คู่มือ การใช้ชุดกิจกรรม คำชี้แจง ชื่อกิจกรรม จุดประสงค์การเรียนรู้ ความคิดรวบยอด เนื้อหาสาระการเรียนรู้ กิจกรรม การเรียนรู้ วัสดุอุปกรณ์และสื่อการเรียนรู้ เวลาที่ใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การวัดและประเมินผล ซึ่งมีทั้งหมด 6 หน่วยการเรียนรู้ คือ หน่วยที่ 1 พลเมืองรักษสิ่งแวดล้อม หน่วยที่ 2 พลเมืองรู้ทันสื่อรู้เท่าทันข่าว หน่วยที่ 3 พลเมือง ตีมีคุณธรรม จริยธรรม หน่วยที่ 4 พลเมืองเคารพกฎหมาย หน่วยที่ 5 พลเมืองอาสา มีจิตสาธารณะ และหน่วยที่ 6 พลเมืองรู้สิทธิและหน้าที่ โดยรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง มี 5 ขั้นตอน ตามแนวคิด ของ Ester Goh (1998) คือ ขั้นที่หนึ่ง การจัดประสบการณ์ Experience ขั้นที่ 2 การแลกเปลี่ยน (Share) ขั้นที่ 3 กระบวนการ (Process) เป็นการถกเถียงอภิปรายผลข้อมูล ขั้นที่ 4 การสรุปภาพรวม (Generalize) และกำหนด เป็นประสบการณ์ใหม่ ขั้นที่ 5 การประยุกต์ใช้ (Apply) เป็นการนำผลการเรียนรู้ไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์ต่างๆ เป็นการนำไปปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน ซึ่งกระบวนการจัดการเรียนรู้จะเน้นเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมใน การเรียนผ่านการแสดงความคิดเห็น สามารถตัดสินใจด้วยการวิเคราะห์เหตุผลมาประกอบในการตัดสินใจรวมไปถึง การแสวงหาความรู้ด้วยตนเองได้อย่างเป็นระบบ ซึ่งสอดคล้องกับฉวีวรรณ กิณาวงค์ (2542, หน้า 2) ที่กล่าวถึงชุด กิจกรรมการเรียนรู้จะช่วยให้ผู้เรียนมีความคิดรวบยอดหรือโน้มน้าวอย่างเดียวกัน และช่วยส่งเสริมการคิดวิเคราะห์และ การแก้ปัญหาในการเรียนได้ รวมไปถึงผู้เรียนช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักทำงานร่วมกับผู้อื่น รับฟังความคิดเห็นของกัน และกันเป็นการฝึกความเป็นประชาธิปไตยซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคมประชาธิปไตย (สุคนธ์ สีนพพานนท์, 2552, หน้า 21-22)

3. ผลการใช้ชุดกิจกรรมการเรียนรู้ในการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 - 6 มีค่าเฉลี่ย ( $\bar{x}$ ) เท่ากับ 2.75 อยู่ในระดับดีมาก ซึ่งคุณลักษณะความเป็นพลเมือง ตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียนด้านการรู้ถึงสิทธิและหน้าที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดเท่ากับ 2.75 อยู่ในระดับดี รองลง มาด้านการรู้ทันสื่อ รู้เท่าทันข่าวมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.62 อยู่ในระดับดี ด้านการเคารพกฎหมายมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.58 อยู่ในระดับดี ด้านการมีจิตสาธารณะมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.37 อยู่ในระดับดี ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีค่า เฉลี่ยเท่ากับ 2.52 อยู่ในระดับดี และด้านการมีคุณธรรม จริยธรรม มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 2.49 อยู่ในระดับดีตามลำดับ แสดงว่าการพัฒนาผู้เรียนใช้ชุดกิจกรรมการเรียนรู้ทั้ง 6 หน่วยการเรียนรู้ ช่วยส่งเสริมพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะที่

สอดคล้องกับการนำตนเองไปสู่การมีพฤติกรรมและจิตสำนึกร่วมต่อการเป็นพลเมืองดีของสังคมที่สูงขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับ สุจิตรา วันทอง (2554) ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง การวิจัยและพัฒนากิจกรรมการเรียนรู้โดยใช้การวิจัยเป็นฐานเพื่อพัฒนาคุณลักษณะพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียนประถมศึกษาที่ ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนที่เรียนรู้ตามแผนการจัดกิจกรรมที่พัฒนาขึ้นมีค่าเฉลี่ยของคะแนนของคุณลักษณะพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตยด้านพุทธิพิสัยและด้านจิตพิสัยสูงกว่านักเรียนที่เรียนตามแผนแบบปกติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ทั้งนี้การพัฒนาแกนนำความเป็นพลเมือง เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยจะช่วยให้ผู้เรียนมีสำนึกความเป็นพลเมืองเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับบุคคลอื่นในสังคมซึ่งสอดคล้องกับกรมล ท่องธรรมชาติ (2533, หน้า 17) ที่กล่าวถึง ความเป็นพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตยที่เอื้อต่อการพัฒนาระบบประชาธิปไตย คือ การให้ความเคารพในความเป็นบุคคลและการตัดสินใจของผู้อื่น ให้สิทธิ เสรีภาพ และเปิดโอกาสให้ผู้อื่นใช้ความคิดของเขาอย่างอิสระในการตัดสินใจ มีใจกว้าง รู้จักรับฟังผู้อื่น และพิจารณาด้วยความเป็นธรรมสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นเพื่อส่วนรวมและยอมเสียสละ เพื่อประโยชน์ของส่วนรวมได้ตามที่โอกาสที่เหมาะสม มีส่วนร่วมในกิจกรรมของกลุ่มรู้จักการแก้ไขปัญหาโดยสันติวิธี นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับปริญญ์ เทวานฤมิตรกุล (2555) ความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยคือ การเป็นสมาชิกในสังคมที่มีอิสรภาพควบคู่กับความรับผิดชอบ และมีสิทธิเสรีภาพควบคู่กับหน้าที่พลเมืองมีความสามารถในการยอมรับความแตกต่าง และเคารพกติกาในการอยู่ร่วมกันรวมถึงมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของสังคม คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยเกิดจากการเรียนรู้และฝึกฝนผ่านกิจกรรมและการลงมือปฏิบัติ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถคิดและพัฒนาคุณลักษณะเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองให้กับตนเองแล้วนำไปสู่การพัฒนาสังคมประเทศชาติในที่สุด

## ข้อเสนอแนะการนำผลการวิจัยไปใช้

1. การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ผู้สอนควรกระตุ้นผู้เรียนด้วยการใช้คำถาม เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงความคิดเห็น ถกเถียง อภิปรายร่วมกันในชั้นเรียน และผู้สอนควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ทำการซักถามในประเด็นที่สงสัยระหว่างทำกิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อเป็นการส่งเสริมกระบวนการคิดของผู้เรียนและสามารถนำความรู้ไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้
2. การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในบางกิจกรรม อาจจะใช้เวลาในการทำกิจกรรมเกินกว่าเวลาที่กำหนดก่อนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ในทุกๆ ครั้ง ครูผู้สอนจะต้องมีการแจ้งเรื่องเวลาในการทำกิจกรรมแต่ละกิจกรรมให้ผู้เรียนได้ทราบอย่างชัดเจน นอกจากนี้ครูผู้สอนอาจจะมีการปรับเพิ่ม-ลดเวลาในการเรียนรู้ได้ตามความเหมาะสม หากกิจกรรมดำเนินไม่เสร็จตามเวลาที่กำหนดครูผู้สอนไม่ควรเร่งรัดผู้เรียนขณะทำกิจกรรม ควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ทำกิจกรรมได้อย่างเต็มความสามารถ

## ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมถึงปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาคุณลักษณะพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของผู้เรียนก่อนสร้างชุดกิจกรรม เช่น การศึกษา การเมือง สภาพสังคม ครอบครัว กลุ่มเพื่อน สื่อและเทคโนโลยี เป็นต้น เพื่อนำผลการศึกษามาใช้ในพัฒนาชุดกิจกรรมการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับผู้เรียนได้อย่างแท้จริง



2. ควรมีการพัฒนาชุดกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณลักษณะพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยสำหรับประชาชนกลุ่มอื่นๆ ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมและเป็นแรงขับเคลื่อนสังคมประชาธิปไตยในระดับมหภาค เช่น นักศึกษา เยาวชน ประชาชนทั่วไป ผู้สูงอายุ เป็นต้น เพื่อเป็นการเสริมสร้างความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตยของไทยให้เข้มแข็งมากขึ้น

## เอกสารอ้างอิง

- กรมพล ทอธธรรมชาติ. (2533). *ประชาธิปไตย : ความหมายและความเป็นมาท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ บรรณกิจ.
- ขวัญฟ้า รังสิยานนท์. (2558). *สอนหนูให้เป็นพลเมืองดี*. กรุงเทพฯ : เพอ齡อิ.
- ฉวีวรรณ กินาวงศ์. (2542). *การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ทางวิทยาศาสตร์*. กรุงเทพฯ: เลิฟแอนด์ลิฟเพรส.
- ทิพย์พพร ดันติสุนทร. (2554). *ความเป็นพลเมือง*. กรุงเทพฯ: พี.เพรส.
- บุญเกื้อ ควรหาเวช. (2542). *นวัตกรรมการศึกษา*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปริญญญา เทวานฤมิตรกุล. (2555). *พัฒนาการเมืองไทยโดยสร้างประชาธิปไตยที่ “คน”*. ม.ป.ท.
- ปริญญญา เทวานฤมิตรกุล. (2556). *คู่มือการจัดกิจกรรมในรายวิชา เพื่อสร้างพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยใน เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา.
- พวงรัตน์ ทวีรัตน์. (2540). *การสร้างและพัฒนาและทดสอบผลสัมฤทธิ์*. กรุงเทพฯ: สำนักทดสอบทางการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรจน์ประสานมิตร.
- วรรณทิพา รอดแรงคำ และพิมพ์พันธ์์ เดชะคุปต์. (2542). *กิจกรรมทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์สำหรับครู*. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ.
- วลัย พานิช. 2542. *ความเป็นพลเมืองดีในวิชาสังคมศึกษาการวิเคราะห์หลักสูตรมัธยมศึกษาประมวลบทความ*. กรุงเทพฯ: รัตติกร การพิมพ์ จำกัด.
- วิชัย ญ์โยธินและคณะ. (2551). *จิตสำนึกพลเมืองในบริบทประชาสังคมไทย*. วิทยานิพนธ์ดุษฎีมหาบัณฑิต (ประชากรศึกษา) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุคนธ์ สิ้นธพานนท์. (2552). *นวัตกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาคุณภาพของเยาวชน*. กรุงเทพฯ: 9119 เทคนิคพรินติ้ง.
- สุจิตรา วันทอง. (2554). *การวิจัยและพัฒนาการจัดการกิจกรรมการเรียนรู้โดยใช้การวิจัยเป็นฐานเพื่อพัฒนาคุณลักษณะพลเมืองดีตามวิถีประชาธิปไตยของนักเรียนประถมศึกษา*. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนันทา สุนทรประเสริฐ. (2547). *การสร้างสื่อการสอนและนวัตกรรมการเรียนรู้สู่การพัฒนาผู้เรียน*. ราชบุรี: ธรรมรักษการพิมพ์.
- สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา. (2557). *การจัดการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.
- อุไรวรรณ ใจคำปัน. (2554). *การใช้ชุดกิจกรรมด้านคุณธรรม จริยธรรม เพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองดีของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนชุมชนบ้านแม่ฮาว จังหวัดลำปาง*. ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาการสอนสังคมศึกษาบัณฑิตวิทยาลัย.